Георги Бакалов (София, България)

АКАДЕМИК ДИМИТЪР АНГЕЛОВ НА 70 ГОДИНИ

Седемдесетгодишният юбилей на нашия изтъкнат учен и общественик, медиевиста българист и византинист акад. Димитър Симеонов Ангелов е щастлив повод за многобройните му ученици, колеги и следовници да отдадат заслужено признание на многоплодната му научна и преподавателска дейност.

От времето на първата му научна публикация, преди близо 47 години, та и до днес, бележитият юбиляр създаде огромно по обем и разностранно по тематика научно творчество, което е и ще остане несъмнено принос в българската историография. Един поглед върху живота на акад. Димитър Ангелов би бил не само обичайно традиционно изискване да бъде представен юбилярят, но и поучително припомняне за смисъла и съдържанието на един живот, отдаден всецяло на науката.

Акад. Димитър Ангелов е измежду малцината представители на нашата все още млада интелигенция, който израства в дома на баща—професор по римско право, и отрано поема попрището на науката. Начало на солидната му подготовка по древните езици поставя класическият отдел на Първа мъжка гимназия в София. През 1939 г. Димитър Ангелов завършва специалност история в Софийския университет, след което специализира византология в Мюнхен. Трите години, прекарани под ръководството на световноизвестния византолог Фр. Дьолгер, завършват с докторат на тема: „Богомилството във Византия" (Мюнхен, 1943 г.). Интересът към тази проблематика ще съпътствува дълги години изследователските дирения на учения. От 1 ноември 1944 г. е асистент, чете курс и води упражнения по история на Византия. През 1947 г. е избран за доцент, а през 1950 г., на 33 години, е избран за професор по история на Византия. Чете курс по обща средновековна история, по история на югославските народи и по история на Румъния през средновековната епоха. Чете лекции в Юридическия факултет през периода 1950—1953 г. върху историята на българската феодална държава и право и написва учебник по тази материя, излязъл през 1951 г. Повече от 40 години наред с многостранната си научноизследователска дейност проф. Димитър Ангелов подготвя студенти, аспиранти и специализанти по

широк кръг проблеми на византийската и средновековната българска и балканска история. Продължителната и разностранна преподавателска работа и нарастващите обществено-научни ангажименти съвпадат по време, когато пред българската историческа наука е поставена отговорната задача за преустройството ѝ на историко-материалистически позиции. Проф. Димитър Ангелов се включва активно в осъществяването на тази задача, за която притежава не само задълбочена научна подготовка, но и разностранна информираност в широкия кръг от хуманитарните науки.

Голяма част от научно-преподавателската дейност на проф. Димитър Ангелов протича в Историческия факултет на Софийския университет. В продължение на девет години той заема длъжността ръководител на Катедрата по българска история, заместник-декан и декан на факултета. От 1963 до 1966 г. е и ректор на Института за чуждестранни студенти. Повече от 20 години ръководи Секцията по средновековна българска история в Института за история при БАН, а от 1971 г. е директор на Археологическия институт с музей при БАН. Понастоящем акад. Димитър Ангелов е директор и на Центъра за българистика. Във от ръководните научно-административни длъжности акад. Димитър Ангелов оглавява и участвува в няколко редколегии на авторитетни български медиевистични списания, член е на Главната редакция на многотомната История на България, където е и автор в разделите за средновековна история. От 1961 г. акад. Димитър Ангелов е председател на Националния комитет на византолозите в България, член на Бюрото на Националния комитет на българските историци и подпредседател на Международната асоциация на византинистите. През 1975 г. Димитър Ангелов е избран за член-кореспондент на БАН, а от 1979 г. е академик. От 1976 г. е член-кореспондент на Саксонската академия на науките[1]. За заслуги към българската наука юбилярят е награждаван с високи държавни и академични награди и отличия — Орден НРБ II степен (1977 г.) и два пъти е удостояван с Димитровска награда (през 1965 г. с колектив и през 1971 г. самостоятелно). През 1982 г. той е удостоен с високото звание „Народен деятел на науката". Едва ли е необходимо да се посочват всички длъжности и ръководни дейности на акад. Димитър Ангелов, но би трябвало да се отбележи, че те са безспорно признание за високата му ерудиция и научно-организаторски качества.

От твърде разностранната и богата дейност на акад. Димитър Ангелов несъмнено най-голяма значимост има неговата научноизследователска продукция. Юбилярят е автор на 9 крупни монографични изследвания, от които едното е в съавторство, а другото — обобщаващ курс по история на Византия в три части, и на над 350 студии и статии. Хронологическият диапазон на изследванията му обхваща почти цялата епоха на българското и балканското средновековие — от периода на прехода към средновековието и генезиса на феодалната формация до първите десетилетия от османското робство. В тези широки рамки от близо единадесет века три са основните направления, в които работи акад. Димитър Ангелов: средновековна българска история, византийска история и история на балканските народи. Макар и твърде разнообразни в тематично отношение, трудовете му могат да се обединят в няколко по-крупни проблеми групи. Искам веднага да подчертая грижливия тематичен подбор в изследователските задачи на акад. Димитър Ангелов. Още с първите си научни изяви той остава чужд на проблемите с ограничени резултати в крайните изводи. Занимават го предимно важните, проблемно-исторически задачи, които разкриват съдържанието на определен исторически феномен или епоха, дават възможност за теоретично осмисляне на редица процеси, факти и събития, които най-после биха могли да обрисуват картината на изследваната формация. Красноречиво свидетелство за това са обобщаващите му трудове, чийто път минава през проучванията на изворите и по-малките „сондажни" публикации до крайния резултат на монографията.

[1] Данните са взети от Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. I С., 1985, с. 75. Също така от Тивчев, П. Член-кореспондент проф. Димитър Ангелов на 60 години. — ИПр., 2, 1977, с. 180.

Към първата група изследвания, макар и не най-обемна по съдържание, се числят работите на акад. Димитър Ангелов в областта на византийската история. В тази насока главното му внимание е съсредоточено към актуалната в следвоенната историография социално-икономическа проблематика. И това е напълно обяснимо. След постиженията на буржоазната византинистика в политическата, военната и държавноправната история въпросите на феодалната формация и нейната динамика останаха без задоволително решение. В спорния проблем за генезиса на византийския феодализъм и за края на робовладелската формация акад. Димитър Ангелов внесе свой принос с изследването на колонатните отношения в Източната римска империя[2], както и с обзорната си работа „Феодализмът във Византия"[3]. Въз основа на обилен документален материал авторът продължава изследванията си в студията за Македония и Епирския деспотат през XIII в.[4], която тема завършва в монографичното си изследване върху аграрните отношения в Северна и Средна Македония[5]. Би могло да се каже, че интересите на автора са насочени главно към късновизантийския период. Във връзка с това е и интересната му студия за антифеодалните движения в Тракия и Македония по време на гражданските борби във Византия[6]. В близка връзка със социално-икономическите проблеми е и студията му „Ролята на византийския император в правораздаването"[7], която разглежда една от спецификите на византийската държавноправна практика. Тези и други работи на автора сполучливо са обобщени в публикувания общ курс по История на Византия, ч. I—III[8], претърпял няколко издания с допълнения по отделни теми. Тук бих искал да отбележа, че след краткото изложение на византийската история на М. В. Левченко[9], общият курс на акад. Димитър Ангелов бе първото системно и цялостно представяне на византийската история в марксистката историография.

Второто и най-важно направление в научноизследователската дейност на акад. Димитър Ангелов е свързано с проучванията му върху средновековната българска история. В тази насока са и основните му приноси, чрез които се промениха редица становища и се даде правилен отговор на малко познати или съвсем непознати явления в миналото на българския народ.

В едно кратко изложение не е възможно да се посочи, нито да се обгърне всичко в многоаспектната проблематика на автора. Ще се спра само на най-значителните му постижения, които бих групирал в няколко основни теми, между които на челно място се открояват проблемите на българския феодализъм. В тази сложна и слабо проучена преди 40 години материя акад. Димитър Ангелов е между първите медиевисти, които разработиха основната група въпроси за същността и спецификата на българския феодализъм. В различна степен в неговите трудове бяха поставени и решени въпросите на поземлените отношения — най-съществените за феодалното общество, категориите зависимо население, видовете ренти и форми на феодална експлоатация и др. Разглеждайки двуединството на феодалната формация, акад. Димитър Ангелов проучва ролята на господствуващата класа и нейния статут[10]. Съ-

---

[2] Към въпроса за разложението на робовладелските отношения в Източната римска империя. — В: Изсл. в чест на М. Дринов. С., 1960, 261—271.

[3] В: И Пр., 3, 1946/1947, № 2, 217—232.

[4] Принос към народностните и поземлените отношения в Македония (Епирския деспотат) през първата четвърт на XIII в. (Главно според документите на Охридската архиепископия). — ИИКНКехн, 1, 1947, 131—174.

[5] Аграрните отношения в Северна и Средна Македония през XIV в. С., БАН, 1958. 258 с.

[6] Антифеодални движения в Тракия и Македония през средата на XIV в. — ИПр., 8, 1951/1952, № 4—5, 439—456.

[7] ГСУ, ИФФ, 42, 1946, 1—84; 43, 1947, 1—76.

[8] История на Византия. Ч. 1—3. С., Наука и изкуство, 1948—1976.

[9] Левченко, М. В. История на Византия. С., 1948 (бълг. превод).

[10] Въпроси на феодализма в българските земи през XIII—XIV в. — ИПр., 16, 1960, № 6, 61—90.

ществено внимание е отделено на манастирското и църковното земевладение[11], кое то е сравнително по-добре документирано в запазените източници.

Въпросите на държавата като организиращ и ръководещ институт, нейното право и проблемите на властта освен в отделни проучвания[12] обобщено са изложени в труда „История на българската държава и право“[13] (в съавторство с М. Андреев), който претърпя няколко издания и бе преведен на руски език.

Специално внимание заслужават приносните изследвания на акад. Димитър Ангелов по въпросите на богомилството. Освен монографичния му труд „Богомилството в България“[14], преиздаден четири пъти и преведен на няколко чужди езика, авторът има около 20 други публикации, които изследват различни аспекти на богомилството. С основание може да се каже, че в българската и чуждестранната медиевистика акад. Димитър Ангелов се утвърди като водещ специалист и познавач на този средновековен феномен, надхвърлил далеч границите на България. Проучванията върху богомилството включват редица проблеми, които излизат от ограничената на пръв поглед тематика. Ако издирването и щателното проучване на изворите е само отправната точка, по-нататък акад. Димитър Ангелов навлиза в класово-идейната структура на феодалното общество, изследва светогледа на управляващата класа и обикновените хора, изяснява религиозните позиции на богомилите, търси рационалното зърно в тяхното дуалистично учение. Прилагайки комплексния метод на изследване, акад. Димитър Ангелов привлича редица сродни дисциплини, с чиято помощ в последна сметка достига до решения и изводи, наложили се като становища в съвременната българска историография. Проявеното внимание към неговата монография доведе до поредица от рецензии и отзиви, породи дискусии и спорове, което придвижи напред изучаването на еретизма в нашите земи в Европа[15].

Интересите на автора към класовата борба в нейните разновидности отвеждат по-нататъшните му проучвания към съществените проблеми на душевността, народопсихологията, патриотизма и самосъзнанието на средновековния българин. Дошли като закономерно следствие от занимания на автора с богомилството, проучването на тези въпроси разширява и задълбочава периметъра на изследванията в една обширна и трудна материя. Наред с многото статии по-разширено обобщение се прави в монографията му „Общество и обществена мисъл в средновековна България (IX – XIV в.)“[16]. Основателният интерес, който предизвика тази книга, имаше като причина значимостта на поставените в нея проблеми, чието осветляване е сериозен принос за изучаване на духовния свят на българина. Шест години по-късно в резултат на нови проучвания и значително разширена изворова база акад. Димитър Ангелов обнародва фундаменталното си изследване „Българинът в средновековието (светоглед, идеология, душевност)“[17]. В него авторът сумира дългогодишните си изследвания в тази област и дава отговор на редица малко изследвани въпроси в отечествената медиевистика. Книгата получи Кирило-Методиевска награда през 1986 г.

Видно място в научноизследователската дейност на акад. Димитър Ангелов заемат трудовете му с историческа тематика, посветени на старобългаристиката и делото на Кирил и Методий. Част от тях са събрани в монографичното му съчинение

---

[11] Рост и структура крупного монастырского земевладения в Северной и Средней Македонии в XIV в. — ВВр., 11, 1956, 135—162.

[12] The Conception of "Power" and "Submission", of "Wealth" and "Poverity" in Bulgarian Medieval Literature. — BHR, 1977, No 4, 57—82; Affermissement et fondements idéologiques du pouvoir royal en Bulgarie médiévale. — By, 3, 1971, 15—27; Към въпроса за царската власт в средновековна България — В: Сб. в памет на Ал. Бурмов. С., 1973, 158—166.

[13] С., 1972, Наука и изкуство. 417 с.

[14] С., И-во на Бълг. ист. д-во, 1947; Наука и изкуство, 1961. 319 с.

[15] Вж. справка за отзивите и рецензите в Byzantinobulgarica, VI, 1980, p. 14.

[16] С., Партиздат, 1979. 310 с.

[17] Варна, 19 5. 337 с.

„Българско средновековие — идеологична мисъл и просвета"[18], други са пръснати в специализирани научни издания или в колективни трудове по тематиката[19].

Друг важен тематичен кръг от научната дейност на акад. Димитър Ангелов е в обсега на народообразуването. Съдбата на българския народ и неговото историческо битие през средновековието вълнуват дълги години съзнанието на учения. Обикновените трудови хора — създателите на историческия прогрес — заемат малко място в историческите съчинения и хрониките на средновековието. Интересът към отделни събития от съдбата на народа и сложните перипетии на неговото утвърждаване като народност, като трайна историческа категория, насочват автора към проблемите на етногенезиса. Проучването на субстрата на етнообразуващите фактори заема значителна част от трудовете на акад. Димитър Ангелов. Това е изключително трудна работа, която е по силите само на ерудиран специалист и вещ познавач на средновековната обща история. След редица по-малки публикации по темата[20] през 1971 г. бе издадена обемната монография „Образуване на българската народност"[21].

Редица са приносите на акад. Димитър Ангелов и в други сфери на българското средновековие, като културната история, религията и нейната роля в обществения бит на епохата, военната история, и по-специално бойното изкуство на българите, икономическата история и историята на финансовото дело, културно-политическите отношения между славянските народи и др. Във връзка с това би трябвало да се посочат и трудовете в средновековната балканска история[22]. Необходимостта да се изучи задълбочено историческата съдба на българския народ насочва учения към миналото на съседните народи. Краят на средновековната българска държава като независима политическа общност сочи няколко важни проучвания на акад. Димитър Ангелов към годините на османската експанзия и борбата на балканските народи срещу чуждите нашественици[23]. В тези проучвания авторът стига до съществения извод за жизнеността на българската народност и дълговековните ѝ културни традиции, които я опазват през дългите години на робството. Важна е и констатацията на автора за недостатъчно развития балкански град в края на средновековието, в който не се формират политически и социални сили, готови да подпомогнат процесите на централизация. В общия контекст на упадъка и феодалния сепаратизъм балканските градове не изпълняват задачата на обединяващи и задържащи процесите на разложение, така типични за западноевропейските градове през същата епоха. Най-съществена причина за това авторът намира в присъствието на феодалната аристокрация, която задушава всякакви опити за промяна и антифеодални настроения.

Академик Димитър Ангелов е учен с международна известност. Чете лекции и изнася научни доклади в редица страни — СССР, ФРГ, ГДР, Италия, Франция,

[18] С., 1982, Народна просвета. 166 с.

[19] Руси и българи в историята. С., М-во на пропагандата, 1945. 55 с. (Библ. Извори № 13); Кирил и Методий и византийската култура и политика. — В: 1100 г. слав. писм. (863—1963). С., 1965, 141—159; Делото на славянските просветители. — В: България и българският. С., 1968, 22—24; Die Rolle der Slawen in der Frühgeschichte des byzantinischen Reiches. — Palcologia, 7, 1959, No 3—4.

[20] Възникване и утвърждаване на българската народност. — ИПр., 27, 1971, № 2, 35—63; La formation de la nationalité bulgare. — EB, 1969, No 4, 14—37; Les peuples de l'Europe du Sud-Est et leur rôle dans l'histoire. Bulgarie. — In: I Congr. int. étud. balk. et Sud-Est europ. Sofia, 1966, Act. 3, Sofia, 1969, 27—36.

[21] С., Наука и изкуство, 1971, 415 с.

[22] Zur Frage des Feudalismus auf dem Balkan im XIII. bis zum XIV. Jahrhundert. — In: XI. Int. Byz. Kongr., München, 1958. Akt. München, 1960, 27—33; Parallele in der sozialwirtschaftlichen Entwicklung Bulgariens und Serbiens im Mittelalter. — EH, 6, 1973, 29—37; Le féodalisme dans es Balkans du XIIIe au XVe siècle. — RILM, 1974, No 9, 90—106.

[23] Турското завладяване и борбата на балканските народи против нашествениците. — И Пр., 9, 1953, № 4, 374—398; The Ottoman Conquest: A Contribution to Culture? — BT, 1953, No 14, 5—10; Certains aspects de la conquête des peuples balkaniques par les Turcs. — BSl, 17, 1956, No 2, 220—275.

САЩ, Румъния, Индия, Япония, Гърция и др. Участвува в международни конгреси и конференции по византология, балканистика, славистика, славянска археология, българистика. Редица негови трудове са обнародвани на чужди езици — руски, френски, немски, английски, италиански, румънски, чешки, грузински и др.

Освен чрез пряката си научноизследователска дейност акад. Димитър Ангелов се проявява и като популяризатор на историческите знания, насочени към една по-широка любознателна аудитория. Почти няма юбилеи, годишнини, честувания, в които ученият да не вземе участие било с публикация, било със сказки и други форми на популяризация.

Във възрастта на своята творческа зрялост акад. Димитър Ангелов посреща юбилейната си годишнина с едно значително по обем и стойностно по съдържание научно дело. Оставил името си във всички по-съществени изяви на българската медиевистика, той се радва на почитта и уважението на своите колеги, ученици и следовници, които искрено му пожелават: „За много години акад. Димитър Ангелов."